

A jóléti állam, mint a társadalmi bizalom optimuma¹

Kiss Gábor Dávid

Munkám kiindulópontja az volt, hogy lehetséges-e az államot a kereslet-kínálat törvényszerűségein keresztül leírni. A társadalom és az állam ilyen irányú kapcsolatrendszerének feltárása vezetett el a jóléti állam modellezésének gondolatához. Ennek során a bizalom fogalmára alapoztam a társadalom és állam kiegyensúlyozott kapcsolatának modelljét.

A szakirodalom tanulmányozása során a következő hipotézist állítottam fel: a jóléti állam ideális modellje a modern gazdaság és társadalom optimális működésének feltétele – ahol az optimum a magas bizalmi szint esetében a hosszútávon fenntartható finanszírozhatósággal párosul. Ezt a hipotézist elméleti-logikai módon próbáltam igazolni.

Ennek során megvizsgáltam azt, hogy mi történik, ha eltérünk az ideális modelltől. Először a gazdasági fejletlenség modellre gyakorolt hatásait vizsgáltam, rámutatva a fekete-piac alapjaira. A következő alfejezetek során a különböző dimenziókban jelentkező bizalmi elégtelenségek következményeit vizsgáltam – definiálva az extrémizmus három különbözőalfaját (szekták, maffia és terrorizmus). Az ideális modell érzékenységvizsgálatának utolsó lépéseként rámutattam a jóléti állam napjainkra jellemző válságának okaira, amelyet annak szervezeti rugalmatlanságban fedeztem fel.

Zárásában kétféle megoldást vázoltam fel a jóléti rendszer reformjával kapcsolatban. Egyrészt bemutattam és elutasítottam annak túlzott leépítését, annak társadalmi következményeivel együtt. Másrészt rámutattam a probléma megfelelőbb megoldására: az állam, mint szervezet reformjának szükségességére, és a lehetséges módszerekre.

Kulcsszavak: jóléti állam, bizalom, extrémizmus

1. Bevezetés

A bizalom az emberi életpálya meghatározó eleme. A jövő viszonylagos kiszámíthatóságának igénye ugyanis minden ember sajátja. Ez a bizalom több formában kifejeződhet. Jövőbe vetett bizalom szükséges minden beruházáshoz – mivel a befektetett tőke csupán hosszú távon térülhet meg. Az egyén és csoport kapcsolata szintén a kölcsönös bizalmon alapul – függetlenül attól, hogy vállalatok vagy a társadalom szintjén értelmezzük – meghatározó az a hit, hogy azt kapjuk, és úgy, ahogy az a terveinkben szerepelt.

¹ Jelen tanulmány a Gazdaságtudományi Tudományok doktori programján I. díjat nyert azonos című pályamű rövidített verziója. Témavezetők: Halmosi Péter, Málovics Éva, Tóth László.

Munkámban éppen ezért a jóléti modell létjogosultságát a bizalom fogalmának segítségével igazolom – rámutatva az alternatív megoldások kudarcának lehetséges okának legfontosabbikára: a bizalmi deficitre. Az első fejezetben a bizalom társadalmi kivételését, mint kiinduló hipotézisemet mutatom be: leírom, miként épül fel az életpálya-finanszírozásra alapozott jóléti állam ideális modellje – illetve az e mögött álló civil társadalom.

Ezt az optimumot bizonyítja a második fejezet, melyben a társadalom és állam bizalmon alapuló együttműködésének alternatíváit ismertetem – rávilágítva a szekták, a szervezett bűnözés, a terrorizmus és a totális állam valódi gyökereire. Ugyanitt fejtem ki a jóléti államok napjainkban tapasztalható pénzügyi válságának okait is. A harmadik fejezetben a jóléti modell reformjaival kapcsolatos gondolatokat járom körül – javaslatokat téve a modell reformjának módjaira.

Nem elhanyagolható az állam és a társadalom közötti munkamegosztás kérdésének mérlegelése, azaz mely feladatok ellátására specializálódott valóban az állam, és miként igazodott ennek során a társadalom aktuális gazdasági és kulturális színvonalához.

Korántsem olyan éles a határvonal az állam, a társadalom és a gazdaság szereplői között (Dinya 2005, 285. oldal), ami szükségessé teszi ennek a bonyolult kapcsolatnak a tisztázását – alátámasztva egyúttal hipotézisem, miszerint a jóléti állam modellje az egyedüli alternatíva a társadalom és a gazdaság hosszú távú fejlődéséhez.

Munkám során a pénzügyi indikátorok által leírt folyamatok hátterében megbúvó folyamatokat a gazdaságpszichológia segítségével mutatom be – támaszkodva egyúttal a biztonságpolitika eredményeire is.

1.1. A bizalom

Mint a bevezetőben említettem, a bizalom többféle módon értelmezhető. Kutatásom során az alábbi (Magyar Értelmező Kéziszótár által lefektetett) munkadefiníciót használom – a bizalom: „a körülmények kedvező alakulásába vetett hit”.

Munkám során a társadalmi folyamatokat három dimenzióban vizsgálom. Ehhez definiálok az „életpálya” dimenziót, mint az egyén hosszú távú kilátásainak terét – ahol az emberi tőkébe történő beruházás zajlik. A „politikai” és a „gazdasági” tartományok az egyének közötti – többnyire források elosztására irányuló – interakciók kétféle módját mutatják be.

A bizalom megragadhatóságához, és dimenziókba sorolásához elengedhetetlen ezek mérhetőségének megragadása, még akkor is, ha kutatásom döntően ordinális irányultságú. Az operacionalizálást megkönnyítik azok a statisztikai indikátorok, melyek együttesen utalnak a bizalom egyes szintjeire – ezeket az alábbi táblázat foglalja össze, a teljesség igénye nélkül.

1. táblázat A bizalom lehetséges megjelenési módjai eltérő dimenziók mentén

POLITIKAI	ÉLETPÁLYA	GAZDASÁGI
Politikai bizalmi indexek	Várható élettartam	Gazdasági bizalmi indexek
Demonstrációk	Öngyilkosságok	Fogyasztási mutatók
Választási részvétel aránya	Közzvádas bűnözés	Csempészet
Perek átlagos időtartama	Drogfogyasztás	Megtakarítások
Emigráció	Munkanélküliség	

Forrás: saját szerkesztés

1.2. Az állam, mint a társadalmi bizalom letéteményese

A gazdaságpszichológia szempontjából az állam feladata „a szerződések szavatolása, a társadalom egyik tagjának megvédése a másiktól, a család megakadályozása, a versenytől vagy a megengedhetetlen versenyeszközök használatától való elrettentés”. (Hátori, 1998, 163. o.)

Tehát az állam biztonsági garanciát jelent a szereplők számára feladatok végzése során –mindezt a politika, a gazdaság vagy az életpálya dimenziójában értelmezem. Ezt a biztonsági-bizalmi szükségletet fejt ki bővebben mind a közgazdaságtan, mind a politológia, ha az állam mibenlétét rajtuk keresztül akarjuk definiálni. Strak Antal az állam feladataként a törvényszerű folyamatok felismerését, a kedvezőtlen tendenciák visszaszorítását illetve, a kedvező tendenciák felerősítését határozta meg. (Stark 2002) Adam Smith és a polgári közgazdaságtan számára az állam biztosította:

- az ország külső védelmét,
- a belső rend, a nyugalom,
- olyan további közintézmények működtetését, amelyeket az egyénnek nem érné meg fenntartani.

1776 – a Nemzetek Gazdaságának első kiadása – óta eltelt 230 év során e három elem még kiegészült a redistribúcióval és a stabilizációval. Az újraelosztás, a szociális ellátások megjelenése, illetve a stabilizációs politika térhódítása eredményezte a jóléti állam kialakulását (Horváth 1999).

A klasszikus definíció modern formája lelhető fel a Nemzetközi Valutaalap (IMF) statisztikai kézikönyvében: „Az államháztartás alapvető funkciója az adott körben az, hogy a nem piaci jellegű javak és szolgáltatások termelése révén megvalósítsa a köz javát szolgáló politikákat, elsősorban a kollektív fogyasztás és jövedelem-transzfer révén, amit elsősorban az egyéb ágazatokra kirótt kötelező befizetésekből finanszíroznak”(Botos – Schlett, 2005).

Nem szabad figyelmen kívül hagyni az állam hatalmi szerepét, melyet a XIV. Lajos korabeli abszolút uralkodók még a XVII. században is egymagukban testesítet-

tek meg („Az állam én vagyok!”). Nagy vonalakban még ma is igaz ez a fajta megközelítés: akinél az ’állam’ mint valamely jog van, az „uralkodik”, ő „a hatalom”. (Horváth 1999)

A magyar alkotmány (1949. évi XX. törvény 19. §) már a szuverenitás és a hatalom megjelenésének oldaláról közelíti meg az állam mibenlétét: „A Magyar Köztársaság legfőbb államhatalmi és népképviselői szerve az Országgyűlés. Az Országgyűlés a népszuverenitásból eredő jogait gyakorolva biztosítja a társadalom alkotmányos rendjét, meghatározza a kormányzás szervezetét, irányát, feltételeit.”

Mindezek alapján felvázolhatom a társadalom és az állam kapcsolatát – annak modelljét, hogy a társadalom egyes igényeire az állam mely intézmények fenntartásával reagál.

1.2.1. A népfelség elve, történelmi háttere

Az állam definíciója során nyilvánvalóvá vált, hogy az állam: monopólium.

A monopólium mindenekelőtt a rá ruházott hatalmon alapul, amelyet a társadalmi szerződés elmélete is alátámaszt a modern államok viszonylatában. A hatalom monopóliuma éppen ezért magától az állam polgáraitól származik, minek folytán az „egyéb szereplők” számára elvitathatatlan és megkérdőjelezhetetlen, hiszen az az állam integritását és ezzel polgárainak alapvető jogait sértene.

De mi is a hatalom? Hogyan érvényesül az állam hatalma a társadalom és a gazdaság fölött? „A hatalom a szándékosan kifejtett hatások érvényesüléseként értelmezhető.” Az államnak a polgárai fölötti hatalma korlátlan, amelyet az alkotmányban lefektetett szabályok limitálnak. (Russel 2004) „Az állam részéről a gazdaságra erőszakolt szabályok és előírások szövevényes, nyomasztó rendszere képezi a lényegét az állam gazdasági hatalmának.” (Plenter 2001, 243. o.)

Az állam elsődleges monopóliuma tehát a hatalom – az „állampolgárok védelmének” – piacán jelentkezik, azaz saját határain belül csak ő köteles ellátni az olyan szolgáltatásokat, mint katonai és belbiztonsági védelem (ami az állampolgárok személyi és vagyoni biztonságát szavatolja), amit azonban anyagi hozzájárulás (adófizetés) ellenében biztosít az állampolgárok számára. Ez a „fő tevékenységi kör” bővült a lakosság reprodukcióját elősegítő „kiegészítő szolgáltatásokkal” (oktatás, egészségügy, szociális háló), a jóléti állam létrejöttét eredményezve.

Az állam, mint népszuverenitással egyedül felruházott szereplő azonban csak monopóliumként viselkedhet. Erre az állam esetében határozottan szükség van, mivel ha valamely szervezet alternatívát nyújt az államhatalommal szemben, akkor azzal éppen a népfelség elvét sérti meg. Tisztázandó kérdés ezek után az, hogy miként tekintünk az állampolgárokra. Ők ugyanis egyszerre rendelkeznek *vevői és tulajdonosi pozíciókkal*.

Közvetett és közvetlen *vevői pozíciójuk* adófizetésükből fakad, amiért cserébe a fő szolgáltatások (rend és vagyonvédelem) mellé olyan kiegészítések járnak, mint az ingyenes oktatás, egészségügy, vagy a nyugdíj. E jogokat összesítve hívja a jogtudomány szociális jogoknak. Marshall szerint „a szociális jogok a jóléti juttatásokkal

kapcsolatosak”, azaz garanciát jelentenek a gazdasági jólét és a biztonság bizonyos minimumára. Ide tartozik például a munkanélküli segély, a minimálbér, illetve a betegség esetén a táppénzhez való jog tartozik ide például. Ez alapján a XVIII. századra, mint a polgári jogok kifejlődésének századára tekinthetünk, de ugyanígy a XIX. századra, mint a politikai jogok, míg a XX. századot a szociális jogok kifejlődésének századaként értelmezhetjük. (Bartal 2005)

Ezen igények létrejötte szintén társadalmi–gazdasági–kulturális okokra vezethető vissza (megerősíti mindezt az 1948-as Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata – az ENSZ alapokmányaként, valamint az 1961-es Európai Szociális Charta).

Tulajdonosi helyzetük felmérése már érdekesebb. „Osztalékfizető” államból meglehetősen kevés van, mint például a Perzsa-öböl országai (pl.: Szaúd-Arábia), ahol állampolgársági joron jár pénzbeli juttatás a polgároknak (ennek racionalitása azonban hosszútávon megkérdőjelezhető). Az állampolgárság ténye sokkal inkább *felfogható részesedésnek a közös tulajdonban (közjavakban)*, továbbá *beleszólási képességet* jelent a demokráciákban a választások intézményében megtestesülve („a tulajdonosi közgyűlés elbocsáthatja a számára nem megfelelően működő menedzsmentet” – az amerikai Függetlenségi Nyilatkozatban, valamint az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatában fellelhető ellenállási jog mindezt csupán kiegészíti).

1.3. A civil társadalom intézményesülése

A hatalom társadalomtól történő eredeztetésével elértünk a *civil társadalom* fogalmáig, amely magában hordozza a társadalom és az állam kölcsönös partnerségi viszonyát. Salamon és Anheimer operacionális–strukturális definíciója öt pontban foglalja össze a nonprofit szervezet kritériumait:

- a nonprofit szervezetek magán, azaz nem állami szervezetek,
- nem profitcélok által vezérelt szervezetek,
- rendelkeznek egyfajta intézményesültséggel,
- képesek felmutatni bizonyos fokú intézményesültséget,
- önkéntesség jellemzi őket.

Nem tartoznak a nonprofit szektorhoz az egyházak és a politikai pártok. Fontos ellenben a közhasznúság, a közjó szolgálata, ami általában azt jelenti, hogy a szervezete tevékenységével nemcsak saját tagjait szolgálja, hanem a tágabb közösség, a köz érdekeit is, anélkül, hogy azok bármivel is hozzájárultak volna. Mindez azt jelenti, hogy e szereplők extern hatást fejtenek ki a piacon. (Bartal 2005)

A civil társadalom és az állam viszonyának összefoglalásakor nem hanyagolhatjuk el a kérdés filozófiai megközelítését sem. A francia felvilágosodás nagy alakja, Jean Jacques Rousseu szerint „az állam és a jog az emberek közötti tudatos, meg egyezésen alapuló szerződés eredménye. A természetes állapot általános vonása a korlátlan egyéni szabadság. Erről az emberek tudatosan lemondanak az állam javára, hogy biztonságukat, magántulajdonukat és egyéb személyes jogaikat biztosítsák.” Innen következett a népfeltség elve.

E két szereplő viszonyának alakulása már innen következik: a polgári társadalmat az államról Kant választotta le, majd Hegel mondta ki világosan, hogy „a civil társadalom független az államtól, noha szimbiózisban él vele”.

Azt, hogy e két szféra miben különbözik egymástól Jürgen Habermas ragadja meg a leginkább: a civil társadalom világát „az „uralommentes kommunikáció” jellemzi, szemben az állami rendszerlogika hierarchizált, autoriter kommunikációs stílusával”. A civil társadalom (s benne a civil kezdeményezések és önszerveződések) az elemi emberi jogok garanciája ugyanakkor. A kilencvenes években megfogalmazott elméletek alapján a civil társadalom már nem csupán „a morális célok megtestesítője, már nem csak a nyilvánosság és a kritikai diskurzus színtere, hanem *szolidaritássfő*, amely védőernyőt, biztonságot és a valahová tartozás tudatát nyújtja. Jellemzője ennek a civil társadalomnak a reflexivitás és az ellentmondásosság, ami a résztvevők heterogenitásából, „patchwork-jellegéből” ered.”

Ezzel tehát bebizonyosodott, hogy a civil szféra fontos szerepet kap a demokráciákban, illetve magában a demokratizálódási folyamatban is. Gordon White négy pontban foglalta össze mindezt:

- a civil társadalom megváltoztatja a hatalom egyensúlyát az állam és társadalom között, az utóbbi javára,
- ellenőrzi és felügyeli az államot a közélet erkölcsének, a politikai döntések indokoltságának nyilvános megítélése révén,
- fontos közvetítő szerepet játszik az állam és a társadalom között,

önmagában gyarapítja azon folyamatok és intézmények számát, amelyek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a demokratikus intézmények és folyamatok legitim és kiszámítható módon válaszoljanak az új társadalmi kihívásokra. (Bartal 2005)

1.4. A bizalom összeköt és egyszerűsít

Az eddig felvázolt modell jelenleg túl sok, látszólag egymástól független tényezéből áll össze. Az egyes elemek közelebbi szemügyre vétele azonban mégis azt mutatja: csupán dimenziófüggő megjelenései annak a fogalomnak, melyre már munkám elején hivatkoztam: a bizalomnak. Modellem mindez kétféle módon egyszerűsíti: az egyén „belső” bizalmi szintjének emelésével az életpálya finanszírozása során, valamint a társadalmi bizalom erősítése a kapcsolati háló „intézményein” keresztül.

1.4.1. Az életpálya-finanszírozás és a bizalom

Az emberi tőke problémája csupán – Garai László szavait idézve – a második modernizáció során merült fel. Ekkor változott meg ugyanis az emberek és gépek máshoz való viszonya a munkamegosztásban. Míg az első modernizáció során a gépek felváltották és részben helyettesítették az emberi munkaerőt, addig a második modernizáció korszakában már a gépek olyan bonyolultságra tettek szert, hogy azok kezelése már az emberi tőkébe történő befektetést is igényelt a reálberuházások mellett. Ezt a folyamatot a folyamatos technológiai újítások csupán tovább erősítették –

míg végül elértünk napjaink információ alapú társadalmihoz. Az innovációs iparágakban az emberi tőke már jóval magasabb értékkel rendelkezik, mint maga az eszköz, amin dolgozik. (Garai 1998)

Az emberi tőke azonban komplikáltságánál fogva rendkívül kockázatos és drága jószág. Beruházásigénye már jóval születése előtt jelentkezik, és mintegy 24 évet kell várni arra, hogy „produktívvá” válhasson. Ezt követően mintegy 40 évig marad aktív, majd ismét inaktív fázis következik. Ausztinovics Mária életpálya-modelljében számolta ki azt, hogy pusztán eme drága erőforrás létrehozása a GDP 20%-a körüli értéket tesz ki a fejlett országokban – egészségügy, tehát „karbantartás” nélkül! (Augusztinovics 1989)

Az oktatás, egészségügy és nyugdíjrendszer állami biztosítása tehát fizetség a magas kvalitású munkaerőért – és a gazdaság magasabb szintű teljesítményéért. Valamint: garancia az életpálya fenntarthatóságára. Ami az egyénnek kiszámítható életutat jelent. Így láthatóvá vált a közvetlen kapcsolat a bizalom és az életpálya-modell között. Továbbmentve e gondolat mentén látható, hogy az állam jóléti intézményei (szorosan maradva az oktatás, egészségügy és nyugdíj alrendszerek hármánál) a hosszú távú bizalmat javítják az egyén és a társadalom szintjén egyaránt.

1.4.2. A kapcsolati hálók bizalmi szerepe – a civil kontroll

A demokrácia fenntartásához nélkülözhetetlen a jól működő civil társadalom. A civil társadalom viszont feltételezi a széles középosztályt, amelynek már a létbiztonság is feltétele. A létfenntartás (bizalom a jövőben) fontossága egyértelmű: az egyénnek valamilyen módon meg kell teremteni saját fizikai létének alapjait. Az interperszonális bizalom ugyanennyire fontos, mivel ennek hiányában nem jöhetnek létre interakciók a társadalom tagjai között (azaz nem jön létre gazdaság és állam az atomizált egyének miatt).

A bizalom Csermely (2005) szerint az erős és gyenge kapcsolatokból áll össze, melynek forrása az állam, illetve a társadalom. Ahhoz, hogy a bizalom létrejöjjön, azaz hogy a „diverzitás stabilizáljon”, toleranciára van szükség. Tolerancia nélkül ugyanis nem jönnek létre gyenge kapcsolatok.

Erős kapcsolatról beszélhetünk abban az esetben, amikor a kapcsolatok jogszabályi, és/vagy hatalmi szabályozás alá esnek.

„A törvénytisztelet erős kölcsönhatásként működik, és a viselkedési kód minimumának meghatározásával hatékonyan csökkenti a minket érő helyzetek kiszámíthatatlanságát.”

Azonban, az egyes emberek közti interakciók már gyenge kapcsolatoknak tekinthetők. Mégis, ezek azok, amelyek erősítik a társadalom összetartozását, azaz lehetővé teszik annak mindennapi működését, a munkamegosztás biztosítását. Csermely mindezt azért tartja rendkívüli fontosságúnak, mivel „ha a társadalom moduljai egymással kapcsolatban állnak, a köztük támadó konfliktusok megoldhatók”.

Mindezt összefoglalva: egy egészséges társadalmi-gazdasági működéshez szükség van erős kölcsönhatásokra – ezt makroszinten az állam, mint szabályozó

szolgáltatja – amely „összeköti a hasonlókat a hasonlóakkal”, megőrizve a hálózat állapotát. De ugyanennyire fontosak a gyenge kapcsolatok is, mivel ezek kapcsolják össze a különböző egyedeket, rövidtávon megteremtve a munkamegosztást, hosszabb távon fejlesztik a hálózatot. (Csermely 2005)

Ebben a formalizáltságtól mentes világban van nagy szerepe a nonprofit szektornak, e módon képes működni majd a következő részben leírt civil társadalom, mely tehát alapja minden demokráciának.

1. ábra A gyenge és erős kapcsolatok szerepe a társadalmi munkamegosztásban

Forrás: Csermely (2005) alapján saját szerkesztés

A bizalom e módon történő megragadása lehetőséget ad annak a politikai és gazdasági dimenziókban betöltött szerepének tisztázására. Ebben a két dimenzióban van ugyanis a hangsúly a személyek közötti interakción, azaz a kapcsolati rendszerek bizalmi hátterén. Tehát: társadalmi bizalmat eredményeznek mindazok az intézkedések, melyeket munkám elején, mint állami feladatokat definiáltam.

1.4.3. A bizalom bevezetésének hatása a modellre

Miképp változtatja meg mindez az államról korábban – funkcionális megragadása során – kialakult modellt? Úgy, hogy segítette annak további egyszerűsítését a bizalmi tényező bevonhatóságával. E módon ugyanis több tényező összevonható.

1.5. *A jóléti állam ideális modelljének definiálása*

Az első fejezet során célom az volt, hogy eljussak a jóléti állam, mint egyfajta társadalmi-gazdasági optimum modellezéséhez. Fontos volt, hogy e modellalkotás során mindvégig az általánosságra törekedjek. Éppen ezért nem foglalkoztam a jóléti modell országspecifikus vizsgálatával. Esetemben csupán az volt a fontos, hogy a három nagy szereplő miként képes a leghatékonyabban működni úgy, hogy egymást közben a legkevésbé zavarják, és a maximális társadalmi hasznosság termelődjék.

E munka áttekintéseként az alábbi szerepeket vagyok képes megragadni:

Társadalom: Tagjai számára elsődleges fontosságú a fizikai lét biztosítása, ami működőképes gazdaságot, jogbiztonságot, a személyes és vagyoni biztonságot, valamint a szociális biztonságot feltételez. Mivel a társadalom a piacon, mint humán-erőforrás jelenik meg, szükség van megfelelő szintű képzésre és oktatásra is. Kapcsolatuk a másik két szereplővel egyszerre bírhat tulajdonosi és vevői jelleggel. Míg a társadalom-gazdasági szféra relációban a vevői és tulajdonosi pozíció az egyéni döntés és anyagi teherbíró képesség függvénye, addig az állam-társadalom viszonylatban a vevői-tulajdonosi pozíció minden állampolgárt egyetemlegesen és azonos mértékben illet meg. Alkalmazkodóképessége meglehetősen lassú, a hirtelen változások rendkívüli feszültségeket gerjesztenek benne.

Gazdaság: Tagjai számára elsődlegesen befektetett tőkéjük hosszú távú növekedését igyekszik biztosítani. A jogbiztonság, a szerződések betartathatósága és a tiszta piaci verseny fenntartása az összes szereplő elemi érdeke. Működésükhöz emellett szükség van – ágazatspecifikus képzettségű – humán-erőforrásra. E szereplő rendelkezik a legmagasabb fokú változékonysággal, képes rövidtávon is óriási kilengetéseket produkálni.

Állam: Mivel felhatalmazása és hatalma elsősorban a társadalom részéről érkezik, köteles annak működőképességét maradéktalanul biztosítani. Ehhez azonban szükség van a gazdaság működőképességének fenntartására is. Anyagi működését a társadalom és a gazdaság által befizetett adók képezik, és ezt az összeget – allokációs és redistribúciós transzferek révén – vissza is fizeti ennek a két szereplőnek (természetesen saját működési költségeinek levonása után). Feladata a szereplők alapvető biztonsági igényeinek kielégítése, hogy ezzel is szolgálja a bizalom minél szélesebb megteremtését. Emellett biztosítja a szükséges fizikai- és humán-infrastruktúra meglétét. Merev szervezeti felépítése következtében a változásokra roppant nehézkesen képes csupán reagálni, amivel gyakran maga is hozzájárul a válságok mélyüléséhez.

E három szerelő közti „hibrid” összekötő kapocsként működik a *nonprofit szféra*, mintegy katalizátor szerepet eljátszva segíti elő azok változásokhoz való alkalmazkodását, illetve a szereplők közötti bizalom fenntartását.

E módon lehetőségem nyílik tehát arra, hogy összevonhassam a különböző alfejezetek végén található, azokat összegző modelleket – megadva mindazon funkciókat, melyekre az állam, a társadalom és a gazdaság szféráinak egészséges működéséhez szükség van. Ennek során mindvégig a társadalom és az állam közötti kapcsolatból indultam ki (népfelség elve). E kapcsolatokat négy részre tagoltam, politikai, jogi, társadalmi valamint gazdasági dimenziókra. Mindebbe bevontam az intézményi szereplőket (kötségvetési szektor, közüzemek, nonprofit szektor), valamint elhelyeztem a gazdasági szektort is. A fent vázolt módon a különböző állami funkciókat összevettem a bizalom fogalma alá minden egyes dimenzióban. Az állam szolgáltató jellegéből kifolyólag tölt be a bizalom kulcsszerepet a társadalmi érdektörekvések kezelése, a társadalmi reprodukció és a társadalmi integráció terén, azzal, hogy az állam ezek ígéretét nyújtja a rá ruházott hatalomért cserébe. Ennek során jött létre a jóléti állam modellje.

Annak eldöntésére, hogy szükség van-e egy ennyire összetett modell működésére – a szereplők működésének alternatíváira – ad választ a következő fejezet, melyben a totális állam és az extrémizmus különböző fajtáinak működését mutatom be. A modell érzékenységeinek vizsgálata után kerül sor a jóléti állam válságának körüljárására, annak eldöntésére, vajon tényleg a jóléti modell van-e válságban és nem csupán az állam szervezeti felépítése tekinthető-e elavultnak.

2. Az optimum bizonyítéka: ha eltérünk tőle, összeomlik a rendszer

Míg az első fejezetben teljes egészében az állam illetve a jóléti állam definiálásával foglalkoztam, ezúttal a felvázolt ideális modell érzékenységet vizsgálom különböző példákon keresztül. Fontosnak tartom ugyanis, hogy a jóléti állam és a civil társadalom kölcsönös partneri viszonyára ne csupán a szükségszerűség szemszögéből mutassak rá, hanem arra is, hogy milyen alternatívák találhatók e modellen kívül, és az egyes eltérések milyen változásokhoz vezethetnek. Ennek kapcsán először az extrémizmus² jelenségét járom körül, majd pedig a jóléti állam válságát.

2.1. Extrémizmus – a bukott államok esete

A fogyasztói társadalmak által gerjesztett demonstrációs hatás a feketegazdaság jelentős táptalajává válhat. Hosszú távon mindezt a termelékenység növekedése képes ellensúlyozni, rövidtávon azonban szükség van az állam és a gazdasági szféra part-

nerségére, hogy a társadalom és a többi gazdasági szereplő számára megfelelő alternatívát kínáljanak a lopott termékekkel szemben.

A szekták, a maffia, és a terrorizmus létrejötté egyfajta bizalomhiányra vezethetők vissza, amelyet a társadalom be akar tölteni. Állami feladat így nem maradhat ellátatlan, ugyanis az ez irányú spontán társadalmi szerveződések megkérdőjelezik az állam integritását, egyúttal válságba taszítva azt.

A szekták bizonyos negatív élethelyzetekben, világállapotban, épp viszonylagos rugalmasságuk kapcsán jobban képesek kielégíteni az egyén életpálya dimenzióban értelmezett bizalmi igényeit, mint a hagyományos közösségek. A legteljesebb konformitás felvállalása ellenében ugyanis megfelelő ellentételezés megkapásában bízhat, amit kiegészít még a „kiválóság”, „kivülállóság” és „kiválasztottság” által kiváltott többlehasznosság. A hagyományos és szigorú közösségek esetében természetesen az elnyert haszon mértékének megítélése és összehasonlítása relatív (épp az egyének korábban leírt eltérő motivációja miatt), de jól tükrözi a szektatagok preferenciáit. Mindezek leírása azért volt fontos, mert a következő két szervezet (maffia és terrorizmus) ugyanezekben az elveken nyugszik és működik – csupán eltérő dimenziókban értelmezzük őket.

Fontos azonban, hogy a szervezett bűnözés területileg és létszámát tekintve jóval kiterjedtebb szervezet a szektánál (vagy legalábbis a bizonyítékok ezt támasztják alá). Mivel területi alapon felosztott szervezetről van szó, külön kihívást jelent az árnyékkormány szerepének összehangolása a tagok érdekeivel úgy, hogy a családok (családok) területein átmenő csempészútvonalak működése is zavartalan maradjon. A szervezett bűnözés többet jelent bűnbandák egyszerű halmazánál – ez egy komplex jelenség, melyet egyedül az állam határozott fellépése képes drasztikusan meggyengíteni. Mindezt alátámasztják a hatvanas évek amerikai és a nyolcvanas-kilencvenes évek olasz „csúcsperei” is. (Gellért 1986; Dickie 2004)

A társadalmi-gazdasági problémák látszatzmegoldása nem hozhat eredményt, miután a szervezett bűnözés az állam gyengeségéből fakad. Az egyén kiszolgáltatottságának veszélye pedig aláhúzza a szociális és redistribúciós politikák létjogosultságát – a társadalmi integráció fenntartásának fontossága miatt.

„A nemzetközi terrorizmus fogalma társadalomtudományos értelemben nem definiálható, üres fogalom.” Leküzdésére köz- és nemzetbiztonsági eszközök csak korlátozottan alkalmasak – a prevenció a hatalmi (kulturális, politikai és gazdasági jogosítványok és esélyek) tényezők egyenletesebb elosztásában rejlik. (Póczik 2005, 7. o.)

Először is, nem árt tisztázni az egyes terrorszervezetek – tevékenység és cél szerinti – besorolását. Ez alapján hat forma különíthető el: nacionalista; vallásos; állam által támogatott; baloldali; jobboldali és anarchista. Annak ténye, hogy tevékenységük vallási, jobb- vagy baloldali köntösben történik, lényegtelen, mivel csupán az identitás elemeiként jelennek meg, a marketing részeként. Sokkal fontosabb a szervezetek finanszírozottsága, annak ténye, hogy az adott szervezet miként szerzi be forrásait: szervezett bűnözés útján (kolumbiai „narkóterrorizmus”), esetleg állami

forrásokból (ez ugyanis igen hatékony külpolitikai eszköz, mivel alkalmas a burkolt hadviselésre – pl.: a Hezbollah iráni támogatottsága (Ferwagner – Komár - Szélinger 2003). Mások legális politikai pártot is létrehoztak (ETA, IRA), vagy akár államalkotó erővé is váltak, elvetve a korábbi erőszakos megoldásokat (Afrikai Nemzeti Kongresszus). A bukott államok területén működő terrorista szervezetek állami szolgáltatásokat nyújtanak az általuk ellenőrzött területeken – a költségvetésük 90%-a megy el közszükségleti célokra, és a maradék 10% kerül „hadászati” felhasználásra (Ferwagner – Komár - Szélinger 2003). Mindez rendkívül megnehezíti e szervezetek felderítését, mivel egyaránt tűnhetnek jótékony nonprofit szervezetnek, vagy politikai pártnak is – hasonlóan a maffiához, ahol vállalatok és politikusok mögött húzódik meg a bűnözés. Mindez azonban megmagyarázza, hogy e szervezetek miért válhatnak keréktörőivé az egyes békülési folyamatoknak. Tehát, ha az állami feladatot állam hiányában több, egymással versengő szervezet próbálja ellátni, az a társadalom instabilitásához vezet – ez esetben tehát nyilvánvaló: a közjavak és közszolgáltatások esetében igen is szükség van az állami monopóliumra (különben az állampolgárok alapvető emberi jogai szenvednek csorbát). Az össztársadalmi bizalom mindhárom dimenzióban az államtól kell, hogy származzon.

2.2. A túl sok állam – totalitarizmus

A hírközlés első forradalmáig komoly problémát jelentett az, hogy miként koordinálják egy nagy birodalom működését minek folytán a perifériák irányításának problémáját ókori nagy birodalmaktól (Egyiptom, Kína, Róma) kezdve Nagy Károlyig, a nagy francia forradalmon át a Szovjetunió létrejöttéig, a központból kiküldött megbízottak útján igyekeztek megoldani (Anderle 1998). A totális állam létrehozásának leghosszabb kísérlete, a létezett szocializmus során alkalmazott tervgazdálkodás azonban csak abban az esetben volt lehetséges, ha az egyénekkel az állam, mint a termelés eszközeivel, nem pedig, mint alanyaival bánt. Ez – többek között – olyan elemi jogok megvonását (államra ruházását) jelentette, mint a munkavállalás szabadsága. Hiszen a tervgazdálkodás nélkülözhetetlen gazdaságpszichológiai feltétele a tervhatóság teljes monopóliuma, amelyet nem korlátoz a gazdasági ágensek valamelyikének versengése. (Garai 1998, 191-193. o.)

A bolsevista ideológia továbbmentette az állam gondoskodó és mindenható jellegébe vetett hitet, amit a századforduló technológiai színvonalán próbáltak megvalósítani. Mindamellet – az előző fejezethez kapcsolódóan – érdekes párhuzam található Garai László könyvében a mai terrorista szervezetek sejtyszerű felépítése és a „létezett szocializmus” pártjának felépítése között – „illegális párt az állam élén”. Az egyének pártállamon belüli hatalma ugyanis éppenséggel az egységhez való viszonytól függött – hatalmuk addig tartott, amíg ez az egység fennmaradt.

Az, hogy a bolsevista párt egy illegális mozgalomból vált egy szuperhatalom vezérlő elemévé, egy konspirációkon, a viszonyok rendszerén valamint az ezt kiszolgáló nomenklatúrán alapuló sejtyszerű struktúrát emelt az állami (birodalmi) szintre, amelyet eredetileg éppen a c ári államszervezet kijátszására hozott létre. E szervezeti

felépítés munkámhoz való kapcsolatát az állami működésbe történő adoptálhatóság adja. Maga a sejtyszerű modell kísértetiesen hasonlít a lineáris-funkcionális szervezetek felépítésére, amit a történelem során végbement sikeres adaptáció tökéletesen igazol (azaz: az illegális párt hatalomra kerülése után változatlan szervezeti felépítéssel volt képes működni majd hetven évig). Éppen ezért nem elhanyagolhatóak a sejtyszerű modell tanulmányozása során nyert tapasztalatok, ha a lineáris-funkcionális modell tulajdonságait vizsgáljuk. Számomra a legfontosabb tanulság az információ-áramlás sajátos módjából eredő rugalmatlanság az egész szervezet szempontjából. A rugalmatlanság ugyan biztosítja a rendszer további működtethetőségét egyik kar elvesztése esetén is, azonban mindez roppant nehezíti az egész reformját (azaz alkalmazkodását a megváltozott külső környezethez). A bürokratikus államszervezet emellett könnyen az egyéni alkuk fészkévé válhat – a demokratikus ellenőrzés éppen ennek a kontrollját szolgálja. E kontroll hiányában a korrupció leleplezési valószínűsége kicsi, hiszen a korrumpálható és a korrumpált érdeke messzemenően megegyezik. A korrupció elleni érdemi fellépés csak a megkerülhető szabályok számának csökkenése révén lehetséges. (Hámori 1998) Összességként tehát elmondható, hogy az állam társadalom és gazdaság fölé helyezése hosszú távon rugalmatlanná és kiszolgáltatottá teszi a rendszert a világ gazdaság által keltett külső kihívásokkal szemben. (Kornai 1983) További „eredménye” a totális állam csődjének a bizalom visszaesése mindhárom dimenzióban, ami megnehezíti a társadalom és az állam egymásra találását, amely minden demokráciának alapja.

3. Megoldás?

A keynesi modell – mely a jóléti modell alapja – alapvetően a bizalomra épül: az állam, a társadalom és a gazdaság között. A világ gazdaság változásai, különösen a hetvenes évek olaj- illetve dollár válsága alapjaiban mért csapást a gazdasági bizalomra. A gazdasági gyengeségek viszont jelentősen megterhelték az állam és társadalom között meglévő bizalmi viszonyt is, ami pénzügyileg a redisztribúciós politikák finanszírozhatatlanságával és a jóléti kiadások visszanyírásával járt. Az állami garancia ilyen látványos devalválódása viszont alámossa a politikába vetett bizalmat is. Fokozhatja a bizalmi válságot az ún. „bürokratikus verseny” a közigazgatás egyes szereplői között, így az erőforrásokért való harc magát a mindennapi működést, illetve a szervezeti reformot veszélyeztetheti. (Stiglitz 2000, Ivicz – Katona – Schlett 2004)

Az állam monopol-természete és bürokratikus felépítése nyomot hagy gazdálkodásában is, hiszen a monopóliumok velejárója a szabadpiacitól elmaradó termelékenység, ami egyszerre nyilvánul meg az állami szektorban meglévő túlfoglalkoztatottságban, és a pénzügyi veszteségekben.

Helytelen azonban csak a piacra, vagy csak az államra hárítani a gazdasági-társadalmi problémák megoldását. Erre az 1929-es válság és a „létezett szocializmus” egyaránt jó példát ad. Ezek alapján nyilvánvaló, hogy a megoldást nem az ál-

lam megkurtításával, hanem a társadalmi-gazdasági változásoknak megfelelő reformjával lehet megtalálni. Fontos, hogy az állami költségvetések dagadó hiánya összefüggésbe hozható az üzleti szektor „adó-optimalizációs” megoldásaival. Megjelenik tehát a potyázás (free riding) problémája. A közösség méretének növekedése ugyanis együtt jár azzal, hogy tagjai könnyebben kivonják magukat a tagok a közösség fennmaradásához szükséges teherviselés alól – úrrá lesz rajtuk a „fogjuk meg és vigyünk” mentalitás. (Hámori 1998)

Ha az optimális megoldást keressük a társadalom dilemmáival kapcsolatban, akkor elmondható, hogy egyszerre kell elkerülni a bizalomvesztést és az a finanszírozás csődjét. Mindez két lehetséges alternatívát vázol fel a jóléti modell reformjával kapcsolatban. Az első modell (elsősorban amerikai mintára) az állam kivonulását és az öngondoskodást helyezi előtérbe, sutba dobva a társadalmi szolidaritást és a redistribúciót – ezzel viszont csökkenti a bizalmat, tehát eltér az optimumtól a finanszírozhatóság javára. A másik lehetőség továbblépés a jóléti állam szervezetének modernizálása irányába vezet, kimondván azt, hogy nem magával a modellel van probléma, hanem az állammal, mint menedzsmenttel.

Felhasznált irodalom

- Anderle Á. 1998: *Latin-Amerika története*. Pannonica Kiadó, Budapest
Augusztinovic M. 1989: *The costs of Human Life*. Economic Systems Research
Bartal A. M. 2005: *Nonprofit elméletek, modellek, trendek*. Századvég kiadó, Budapest
Botos K. - Schlett A. 2005: *Államháztartástan*. PPKE JÁK
Csermely P. 2005: *A rejtett hálózatok ereje*. Vince kiadó, Budapest
Dickie, J. 2004: *Cosa Nostra – Az olasz maffia története*. Gabo Kiadó, Budapest
Dinya L. 2005: *Szervezetek sikere és válsága*. Akadémiai kiadó, Budapest
Ferwagner, Komár, Szélinger 2003: *Terrorista szervezetek lexikona*. Maxim kiadó, Szeged
Garai L. 1998: *Emberi potenciál, mint tőke*. Aula kiadó, Budapest
Gellért G. 1986: *A láthatatlan hatalom*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
Hámori B. 1998: *Érzelem-gazdaságtan*. Kossuth Kiadó, Budapest
Horváth F. 1999: *Államháztartástan*. SZTE GTK, Szeged
Ivics M. – Katona K. – Schlett A. 2004: Vonzó-e Magyarország a külföldi működőtőke számára? In: Botos Katalin (szerk.): *Pénzügyek a globalizációban*, SZTE GTK, Szeged, 61. oldal
Kornai J. 1983: *Ellentmondások és dilemmák*. Magvető kiadó, Budapest
Plenter J. 2001: *Gazdaság és államhatalom: a közgazdaságtan halmazelmélete*. Magyar a magyarért Alapítvány, Budapest
Póczik Sz. 2005: Az iszlám forradalom. *Polgári Szemle* 2005. október, Budapest

- Russel, B. 2004: *A hatalom: a társadalom újszerű elemzése*. Typotex kiadó, Budapest
- Stark A. 2002: A nemzetgazdaság és az államháztartás. In: Szegő Szilvia (szerk.): *Az államháztartásról és humánpolitikai feladatairól*, Miniszterelnöki Hivatal stratégiai Elemző Központ, Budapest
- Stiglitz, J. E. 2000: *A kormányzati szektor gazdaságtana*. KJK Kerszöv, Budapest